
T. Pataki László

„CZIFRA” IDŐK NYOMÁBAN

Rozsnyón nemrégiben – a világon először – palóc nyelvi mesemondó versenyt rendeztek, az utóbbi fél évszázadban sehol, soha nem látott gazdagságú színpompás gyereksereglet közreműködésével. Az első palóc nyelvi mesemondó verseny népviseletes győzteseit viharos vastaps köszöntötte a gálán, közöttük virított (szó szerint is) egy harangnyi sokszoknyás kislány *Bujákról*, talán éppen a szociográfus író, *Szabó Zoltán*, *Cifra nyomorúság* c. műve (1937) szereplőjének – „Margit 17 éves” ezredfordulós, pirospozsgás reinkarnációja.

A gyerekek, amennyire tellett tőlük – palócul beszéltek. Nagyanyjuk nyelvén sorolták az évszázados magyar népmeséket. ha mégis köznyelvibb formákban szólaltak meg – nem kaptak számárfület. Rozsnyón elnéző volt a mezőny, a zsűri, nem úgy, mint néhány versenyen máshol, máskor, amikor a palócozókat gondterhelt fejcsóválás közepette épphogy csak ki nem zárták a folyosóra, nemhogy jutalmat kaphattak volna. Bármilyen szépen mondták a verset, szöveget.

A tájnyelv valóságos felfedeztetése azonban még hátravan. Értékének megbecslése nagyon távoli, felmérése, rögzítése, akadémiai értékelése – hol tartunk végső elvesztésében? – nagyobb feladat, mint elsőre gondolnánk. A mesemondó verseny átmenetileg rehabilitálja a megbélyegzetteket (folytatódik ugyanis), a palócosan beszélőket, és érthető gesztussal hazaüzen az öregeknek, akik a meséket betanították: érdemes volt élni, nem kell meghalni mégsem egészen. Ez csak a kezdet, habár máris vannak alapozó pontjai, Rozsnyó, Rimaszombat, Nagykürtös és környéke, a Palóc Társaság, mások. Folytatódhat talán, ami egyszer már kivirágzott a gyöngyös-bokrétás, csonkaországot mentő mozgalomban, a harmincas-negyvenes években. Akkor is a saját érték-erő és megmaradás érdekében, a nemzethalál s nem mások ellenében.

LÉTEZIK A GENIUS LOCI

Éppenséggel a genius loci, a hely szelleme is üzenget ám! Rozsnyón, ahol a palóc nyelvi verseny létrejött a virtuális kor kezdetén, feleselve ezzel-azzal – tanult a nem eléggé ismert Szabó István, aki elsőnek fordította magyarra a

görög antológiát, s Homér nagy műveit. A reformkor nyelvpártoló korszakában csengő aranyakat nyert pályázatában, ültette palóc nyelvre(!) az Iliászt, nem más kérdés, hogy a nyert aranyakat visszaküldte az Akadémiának. Neki Rozsnyón máig szobra van, sírját a nógrádi Kazáron őrzi a kegyelet, s nemrégiben ott is szobrot kapott a kazári pap (K.P.), ahogy írásait jegyezte. Herderékkal ugyan mi lehet?

A magyarság nemhogy nyelvével együtt nem halt ki, éppen ellenkezőleg: elszakított néptestjeiben és a hazai elitben erősödő felismeréssel küzd újra nemcsak a puszta megmaradásért, hanem a nyelv netes, angломán elfertőződésének látványos szerezésű (mesemondó versenyt alkalmazó) gyógyításáért is. Nemzetprogramról, összefogott tevékenységről mégsem beszélhetünk. Mindenesetre a határon túli palócország kétszeres elnyomottjai felpártolják a tájnyelvet, felvállalják és felmutatják, mi mit ér, mi az eredete valójában, s hozzáteszik még a népi öltözékek újravarrását, bemutatásának divatját. Szabó Zoltán sem nagyon értené ezt, vagy talán mégis. Majd egyszer meghívják az Akadémiát, hogy a végső küzdelem valahogy megőrződjék a videotékában, a páncélszekrényekben odafent a tudományos világ magasán. Majd valaki mégis nekiáll és elkezdi ezt a végső nagy mutatványt, az utolsó pillanat előtti megőrzését a tájnyelvnek, nincs sok idő.

A metafizikára, a *genius loci*ra mégsem bízható minden. Az összeurópai együttállásokban elvárt többletként vannak jelen az egyedi nemzeti értékek, jellegek. Azok a magyar sajátosságok, amelyek jégbezártan a nagy elhallgatás idején életben maradtak – újraéleszthetők. Sok minden újraéledt csupán csak a millenniumi programok idején, alig egy év leforgásában, s ha más nem is történt, mint hogy a magyar nem szemlesütve vallja magát annak, ami (amit elvárnak? Európában, azt a lényegét, ami meg is különbözteti mindenki mástól) – már ez is bizonyít valamit. Értelmiségi feladatnak látszik mindez, de van-e hozzá értelmiség? Vannak-e fölös számban „őrző” emberek? Vannak-e fórumok kellő méretekben, átfogó cselekvésre alkalmasan vagy megyen minden magától lefele, giccsesedve a jóakaratóan dilettáns vagy a rosszul artikulált megoldások útján, félreérthetően, félremagyarázhatóan, nacionalista veszélyként is felfoghatóan?! Nincs sok idő egyértelművé tenni mindenki számára ezt sem.

Két hang erősödik napjainkban. Az egyik a terjedő tudati rák, a Nagy Hiány felismertetéséért handabandázó kiáltozás, a másik a remény csendes kis hangja. a példaké. Amilyen akár Buják eddig semmivel meg nem magyarázhatónak tűnő divatos élő népviselete. Terjedőben sok minden, ami más-ként nézve akár avittnak is tekinthető (sőt, veszélyesnek lsd. mint fent), nincs azonban továbbra sem megfelelő keret. Szerkezet, amibe beilleszthető

és hatásosan működtethető, vagyis nem kisiklatható ez az érték-valami. Nincs átütő értelmiségi vállalás, ami pl. Európában bővében létezik, éppen a franciáknál, ahol az emlékezés élőhelyeinek (emlékműveinek, kifejezéseinek) történetét színvonalas munkákkal, tanulmányokkal, majd hogyanem mozgalmakkal megőrzik. Ahol még a felejtés kútjába természetesen behulló fogalmakat is elmentik a káváról, magyarázzák önmaguk előtt érthetően, micsoda magyar program lehetne akár csak ez.

A BUJÁKI NÉPVISELET „TITKA”

Rozsnyón a bujákiak kapták a népviseleti díjat, de hát mindenütt így van ez, ahol megjelennek. A „szigeti ember”, a totális uradalomban (1930-as évek Bujákjáról Szabó Zoltán írja így) önmaga lehetőségeitől elzárt zsellér mai leszármazottai, legkisebbjei kapták a legteljesebb hagyományt megőrző viseleti elismerést a szakmai-tudományos szemmel vizsgálódó zsűritől, ami nem csekélység, hiszen több mint nyolcvan különböző helyről érkezett résztvevő között lettek elsők.

Elemzésre érdemes tény, hogy miért mindig így történik, ahol a bujákiak megjelennek? A többiek ugyanis csak nehezen teljesítik a ruhák összeválogatását és gyakorta nem autentikus a megoldás, amivel előállnak a legnagyobb önérzet mellett sem, hogy ugyanis eredeti ruhát sikerült felölteniük. Buják más. Miközben a falusi viselet teljes lepusztulásának korán régen túl vagyunk. A nyelv, a tájszó jobban megmaradt, a ruha elveszett. A nyelv ereje egészen nagy és csodálatos. Ha Herderék a magyar viseletek vagy szokások, hiedelmek világát tették volna sírba jóelőre jóslataik idején, régtől igazuk lenne. A tudathoz, sőt az öntudathoz azonban mégis közelebb helyezkedik el az élő tájnyelv, mint a leghitelesebb rokolya. De lám, Buják a rokolyát (ott nem így hívják) is megőrzi háztól-házig erőltetés nélkül: miért, hogyan, ki vagy mi által? Mi ösztönzi ebben?

Feltűnő mindenképpen, miért maradt meg falunyi ember-mértékben egy nógrádi, cserhátaljai, egykor híres város községben igen nagy számban, teljes egészében hitelesen a falukutató Szabó Zoltán által cifra nyomorúságként bekalibrált-bélyegzett viselet: a „cifra” ruha? Másszóval, nem országos dolgokról van szó. Buják valami miatt megmaradt szigetnek, miként jóideig a Kolozsvár melletti Szék, ahol ugyancsak tekintélyes magyarázata van a konzerválódásnak (habár például éppen a táncház halódóban, jobbára Pesten táncolnak széki táncot ma már). Vagyis csak az egyedít lehet Bujákon felfedni? Ott a paraszti nyomorúságban ellentétként felmutatott „díszruha”

elmúlása (jövendölése) csak nem akar bekövetkezni. Ma esetleg hümmögő Herderként járna-kelne a jeles író a bujáki családoknál. Nyolcvan-száz év elteltével is elsőrendű érték a viselet megőrzése a feudális-kapitalista-szocialista acélhengereken ezerszer átpréselt bujákiak körében.

Mielőtt a titok nyitját keressük, érdemes a mai vetületnek nevezhető tényre is rápillantani. Lehet mindennek mai vetülete? Felel erre Határ Győző költő, eredetileg építész, Londonból jövet:

„Az idegent, aki üdülni, ámuldozni, pénzét költeni jön hozzánk, jól kell tartani ámulnivalóval, olyannal, amihez érdemes elzarándokolni... Várainkat, kastélyainkat lerombolták... legjavát szétlőtték, épületállagát elhanyagolták. Intézményes csínytevésre szólítom fel építészársaimat. Hamisítsatok! Delejes erejű látnivalókat kell a domborzati térképekre rávarázsolni... Ahol leltek egy végvár-sarkalatot, ott hazudjátok hozzá az egészet!”

Az építész-költő önmagához illő hasonlata minden jóízű, értékelhető csízelésre érvényes lehet. Érti, aki érti. Miután minálunk – megalapozott történelmi értékelések igazolják – minden, még a forradalmak is föntről indulnak ki, örök ellenzéki kérdés marad: mit ért ebből, s mit tesz magáénak a mindenkori irányítással, hatalom-koncentrációval elfoglalt kormányzat, észrevesz-e valamit? Cselekszik-e? A színvonalas rákérdés szereplői lehetnének az értelmiségi körökből kikerülő hozzáértők, s ők akár számon is kérhetnék a csízelést vagy annak teljeskörű hiányát. Lesz-e végre ilyen? Nemzeti léptékű (határon átnyúló) csízelés ugyanis csak megfelelő méretekben, kis és nagyobb régiókban érheti el a kellő hatást, gyorsnak tűnő változást a szájtáti idegenek megfogásának országos méretű és érdekű (mert bevétel) akciójában.

A palóc sztrádától, a 21-es főúttól nem messze, a Cserhátalján, a Buják-patak mentén, talán egyedüli módon az országban, mégsem csupán határ-győzői csízelésről, kegyes hazugságról lehet szó, itt valódi idegenforgalmi jövőt mutató lehetőségek ígérkeznek.

Bujákon csízelés nélkül, úgyszólván belső kényszerből (?) valóságosan él a szép népviselet. ha hétköznaponként nem is viselik, felöltik szinte minden korosztályból a sátoros ünnepeken, esküvőkor például a fehérret, a menyasszonyit, ami itt külön öltözék. Kicsik és nagyok öltöznek viseletbe alkalmakkor és talán nincs is ház, ahol többrendbeli – régi-szép és új-szép ruha ne lenne eltéve, még a karonülőknak is van a viseletből nem egy helyen a faluban. Ez csak úgy lehetséges, hogy ma is gyártják-varrják, s ha a messziről érkező idegenek megrendelik, akkor nekik is, habár a legismertebb ruhás varró asszonyok közül jónéhány örökre eltávozott. A hűséghez, belső szokáshoz, századelős okok adnak magyarázatot.

ELEVEN ÉRZÉKENYSÉG

Legelsőbb is egy közeli példa: a megye napilapjában megjelent egy fotó, amely népviseletes menyecskéket ábrázolt és szövegében az ecsegieket említette. Ecseg nem messze lélegzik Bujáktól, népviselete jó régen kihalt, de nemigen lehetett más, mint az egész környéket meghatározó bujáki viselet. A levelet ma is őrzi, aki kapta, szövege pedig maga a bujáki öntudat: *Tisztelt Szerkesztőség! Október 12-i címlapjuk legelején közölt szöveget igazságtalannak találjuk. A népviseletbe öltöztetett menyecskék bujáki népviseletben vannak, nem pedig ecsegi népviseletben. Mi, bujákiak, népviseletünket és néphagyományunkat a török idő óta őrizzük és van erre egy jó mondás is: idegen tollakkal nem illik ékeskedni. Tisztelettel a Fővárosi Kézműipari Vállalat ruháipari Gyáregysége, 142/Buják, a varroda dolgozói.*

Többről van szó, mint helyreigazításról, amit nem is kértek az asszonyok.

A bujáki viseletet így írja le (egyszerűsítve) a néprajzos: A fiatal menyecske legfőbb éke a főkötő. Részei: nagybukor, fejkötő, kakatur. Ez utóbbi egy csúcsformájú dísz legfelül, elnevezésében talán a kakas fejdísz öröklődik át. A több helyről ismerős sokszoknya itt rövidebb, alja egészen fodros hatású és felfelé-kifelé pördülget. A vállkendő szélfodra is felálló, ez és a réklifélék sonkaujja a felsőtest formáját hangsúlyozza. A nyakon huszonöt soros gyöngyöt viselnek, abba apró kis piros rózsákat fűznek. A rojtos kendő kékatasz selyemből, a szoknya piros százszorszép anyagból készül, Bujákon ehhez még jön a fehér, flórszerű harisnya, a fekete keményszárú lagos csizma, amit a harmincas évektől (múlt század harmincas – a szerk.) nyáron pántos félcipővel váltanak fel.

Mit érdemes megőrizni, ha nem ezt?!

Szabó Zoltán jó hat évtizede nem nagyon hitt ebben. Nem tehetett egyebet. Tapasztalata, tényfeltáró szándéka szerint. Nem elandalodni jött Bujákra, amikor a *Cifra nyomorúsághoz* gyűjtött élményt, adatot, bizonyítékot az eleve kialakított elméleti tézisekhez, ám a magyar szociográfia nem lehetett volna olyan eredményes, amilyen volt már a kezdeteinél, ha nem járja társaival a hazai tájat, valóságot. Szabó Dezső, hasonló indíttatású író szavaival élve a „meglasszózott”, gúzsban görnyedő magyar parasztot kereste és találta meg például az akkor tizenhét éves Petre Margit és társai alakjában. Így is kezdte írását, ami tananyag azóta már: *„Margit tizenhét éves”* Azután nem tesz mást, mint szavakkal lefesti-rajzolja, miként öltözik aznap már másodszer bujáki viseletbe a gyerekesen vékonyka Margit, édesanyja segítségével.

„A bujáki lány csak így fog öltözködni hétről hétre még egy ideig. Egyazon szertartással, egyazon mozdulatokkal, egyazon körülményességgel. Anyja sűrögni fog körülötte

lány mozdulatokkal... Az asszony két kezét a szoknya felső nyílásába dugja, így kifeszíti és ráereszti a lányára. Az feltartott, kissé ívesen befelé forduló karokkal csúszik bele... Az anya hajlong és igazít, vigyázva, hogy a 'szoknya úgy álljon, mint a tulipánt'...

Érdemes ma is a forráshoz menni. Elolvasni a sorokat. Így csak az tudhat írni, aki nagyon szereti azt, amiről ír. A *Cifra nyomorúság* vádfelmutatás és már-már vallásos szeretet-áhitat egyszerre a palóc tárgy iránt. A cél mégis kimondani: a Margitok cifrasága a nyomort takarja el. A Margitok csak arra kellene, hogy a tengersok munka mellett, a széljárta dombos Nógrád uradalmi földjein görnyedjenek, s hogy ezt a pompázatos viseletet bábként hordozzák. Szabó a valóságos mély-néplélektani gyökereket nem érinthette, neki a felület volt a téma, nem úgy a még korábban jelentkező Győrffy István, aki egészen eltérő szándékkal foglalkozott ezzel. Néprajz és szociográfia hiába – vagy nemhiába? – tartott rokonságot egymással, és akkor a még náluk is korábban életképező festő, Glatz Oszkár tisztos szándéka, hite a szépben, a felszínen jelentkező jóban (emberiben) kiegészíthette kettejük eltérő szándékát.

Győrffy köpönyegéből egész néprajzos nemzedékek nőttek ki, ahogy Szabó-Féjából szociográfusok, csak Glatz maradt, mint az ujjunk árván, igazán iskolát soha nem csinálhatott, de nem is akart. Szabót, Győrffyt réggen a helyükön olvashatjuk, követőik műveit úgyszintén, de Glatz megmarad igazi „kismesternek” az értő (lekicsinylésre sem rest) kritika előtt, holott a népi életképfestészetben kétségtelen jelenlévő kvalitásain túl mást is alkotott. Buják öntudatát a bujákiaknak, a bujákiakkal majd’ negyven éven át velük együttélve.

Londonban többet tudnak a magyar néprajzról, mint idehaza” – mondogatta a húszas évek elején Győrffy professzor. Szerinte a korabeli magyar társadalom túlzóan fordult a nyugati kultúra ismeretei felé (ez is, mintha csak ma lenne), miközben a magyar népről, kultúrájáról alig-alig ismert meg valamit. Ez a kevés valami mozgatta a magyar festőt, Glatz Oszkárt, aki mint láthatjuk, úgy fonódott rá tekintetével a bujákiakra, a nógrádi tájra, a szépre, az itteni emberre, a cifra viseletre, amiben ő egészen mást látott a szoci-Szabónál, hogy közben valósággal beépítette önmagát a bujákiak életébe, s olyan folytonossággal hitette el velük önmaguk értékét, ami egyedülálló a magyar piktúrában. Hogy ugyanis egy festő, akárhol, ennyire meghatározni legyen képes a közeget, amelyet ábrázol. Elfogult szeretet? Túlzó-érzelmes valóság? Kinek-kinek lelke rajta – miről van itten szó.

Glatz nyomot hagyott a bujákiakban két oldalról is: szolgálta a népismeretet, sajátos terjesztést végezve festői vásznaival, sőt gyakorta nagy feltűnést is keltve, a másikon ott volt tapasztalható az évtizedeken át ható tettértékű

emberi hatás, hogy velük, s értük is élt. Vegyük figyelembe: Glatz valóságos nagyságos volt, valóságos tekintéllyel, művészivel, emberszeretettel, rangja szerint is. Könnyen ivódott át az embereken a sugallt példa, amit mindegyre láttak képein: szépek, akik szépek, a bujákiak.

Margit akkor, amikor fél évszázados emlékéért hozzá elmentem, éppen hatvanhét esztendő volt. Néhány éve ment el egészen. Mosolygott azon, amit róla a könyvben írtak, ha csak jóval később került is a kezébe. A Mátra kapujában, Pásztón, egy svéd típusú családi házban találtam rá, ott élő családjának otthonában (bírák, jogászok). Margit ült a fényes-világos nappaliban és bujáki unokájának varrta a teljes öltözéket. Mutatott egy képet is: a színes könyvfedőlapon pesti, felnőtt unokája viseli a bujáki híres fehér menyasszonyi ruhát (Palóc lakodalmas).

Sorjáznak a példák – némiképpen a bujáki titok nyitjára fényt vetve, magyarázatul szolgálva a továbbélést illetően, amíg rányitjuk a festő Glatz Oszkára a bujáki műterem ajtaját. Miért és hogy választotta Bujákot a cifra nyomorúság ábrázolására több mint félévszázada maga az író is, holott szép viselet százszámra akadhatott. Mert jó száz éve kitartóan megmaradt Bujákon a legteljesebben, hiánytalanul elsősorban persze női viselet. Mert Glatz fővárosi képbemutatói felkelthették a figyelmét a „legcifrább magyar falu” iránt.

Minden alkalmat megragadott akkor és azóta is – rövid néhány évtizedes szocialista titkolózó-korszakot nem számítva – maga a közönség is a megismerésre, fényképezésre, továbbvitelre szerte a világban. Amsterdam légi-idegenforgalmi reprezentációs üzletének kirakatában is ott állt sokáig, poszternyi nagyságban a bujáki menyecske.

BUJÁKON AZ IDEGENEK

A város, a külföld érdeklődése egészen természetes volt és az a mai napig. Úgy öröklődik az érdeklődés terheinek türelmes elfogadása, hogy talán már a génekben is helyet kap ez a képesség. A régi-régi világban nem lehetett vásár-ünnepnap, hogy fényképezni akaró autós társaság, filmes vagy külföldi csoport ne került volna elő. Tudható volt mindenki által – ilyenkor beöltözik az egész falu. Ez nagyjából ma is él azzal a változattal, hogy csak nagyobb ünnepeken (Húsvét, Karácsony, búcsúnap) veszi fel az öltözéket nagyobb számban a szebbik nem. Régen eleve úgy öltöztek be a jeles alkalmak idején, hogy majd egész nap viselni kell a kényelmetlenséget, a szorító korcon nehezedő szoknyák súlyát. Fizetség is járt érte, gyakorta annyi, hogy az egész heti napszámot felülmúlta.

Aztán következett egy „titkosított” korszak, amikor a feltűnően rossz út tulajdonképpen elriasztó célt szolgált, mert senki nem volt kíváncsi idegen, aki Bujákon közel kerülhetett a minisztériumi titkosított üdülőhöz, vagy pláne a miniszteriális vadakat őrző erdőhöz, várhoz. A bujákiak elfogadták az új helyzetet és mit is tehettek volna? De megmaradt akkor is a varrás, készültek a ruhák, ha felvenni nem nagyon volt hol, mikor. Járták a rossz utakat a fekete malibuk, a volgák, néha még a csajkák is, de élt az emlék tovább. Az idősek a gyöngyös bokkrétát emlegették, elővették a régi fényképeket, amikor Paulini, Kodály, Bartók pártolták fel a vidék kultúráját, amikor csoportosan utazhattak fel Budapestre a szemlékre, amikor már a birtokossal is egyeztetni kellett a nagyszámú, s így a munkából egy-két napra hiányzó résztvevő szereplő miatt.

Vagyis körülbelül egyidőben hatott Bujákon a Paulini Béla szervezte gyöngyösbokkrétás rendszeres szereplés a fővárosi közönség előtt és Glatz Oszkár festőművész-főiskolai tanár alkotói jelenléte. Paulini Bruckner Jenővel (Boldog községbeli) előzsűrizte az országos mezőnyt, amely tíz év alatt hatvan községre terjedt ki. Így kerültek mindjárt a nagy pesti bemutakozások elején a bujákiak a Városi Színház színpadára már 1932-ben, Szent István nap tájékán. Géczi Péter (1912) egykori szereplőtől tudható: nyolc pengőbe került egy páholy-jegy és egy napszámberbe a kakasülő.

Ott szorongtak saját pénzükön a bujákiak, azok, akik nem szerepeltek, akik régebben feljutottak a fővárosba dolgozni, élni. Micsoda „korszerűtlen” interaktivitás erősödhetett a bujáki csoport és az elszármazottak között, micsoda erős tudatépítés lehetett mindez egyszerre, bujákinak, bujáki pestinek. Őrzik a képeket majd minden háznál, Gécziéknél ezt: nagy, erős csontozatú fiatal férfi, Péter áll középen, mellette jobbról-balról egy-egy menyasszony, az egyik a Rózsi, a valódi, a másik „Mihá Mari”, a szerepbeli a palóc lakodalmasból.

Korunk miniszteriális korszakaiban volt igazán szigeti, elzárt ember a bujáki, hiába ment negyven(!) autóbusszal reggelente, ipari túszként zötyögve, a főváros és környéke iparába. Naponta négy és félórát utaztak, nyolcat-tízet valahol ledolgoztak. Nem így képzelhette a zsellérek jövőjét Szabó Zoltán, az bizonyos. Halála előtt nem sokkal nyilatkozta egy pesti újságírónak: nem szívesen jönne haza, nem szeretne csalódni a valóságban. Akkor már teljes volt a kiábrándultsága.

Mindeközben a bokkrétás múlt, mint a népmese, beépült a köztudatba, az apák, nagyapák fiatalon, szépen ott álltak minden háznál a képeken, a képek az imakönyvekben simultak és gyakran előkerültek, akárki láthatta őket. S volt időben vezető is, Patkós István személyében, aki ki tudja, mióta

tanácselnöke-polgármestere Bujáknak, s maga is fiatal volt még, amikor a falu székébe került, de már akkor sem restellte feltenni a fejére (bemutatóképpen) a magagyűjtötte féketőket egymás után sorban a fényképezés kedvéért. Még az önképzését is erre az irányra állította, nem csoda, ha leleményesen utat talált ide még Szent-Györgyi Albertnek is, aki levélben „visszaigazolta” gyerekkori élményét Bujákról, ám élményei inkább csak a környékéről lehetnek, hiszen a Terényhez közeli Kiskér pusztán élt egy ideig, megfigyelve a hagymaszárat rágó gyerekekről (innen később a C vitamin?), hogy ők aztán nem betegedtek meg egykönnyen, pedig télidőben is mezítláb járt némelyik. Másként szólva, a Nobel-díjasnak annyi köze volt Bujákhöz, hogy egyazon nagybirtokhoz tartozott szinte az egész táj. De ebből is csupán az erős helyi akarat, a valamire jutás, s persze az egészséges csizelési hajlam érdekes.

A FESTŐ EGYÜTTLÉTE A FALUVAL

Ha az imakönyvek tele voltak (vannak) a mamák, nagyanyák, nénikék kunkoriszoknyás vidám képeivel a bokrétás időkből, akkor a bujái családknál, a szobák falán szép számban néznek le ránk a festő ajándékképeiről a család tagjai, kicsik és nagyok. Buják ebben is egyedülvaló, hiszen hol máshol lehetne a hazai piktúra egyik jelesének képeivel mindenfelé találkozni. Glatz a képeket valamilyen családi eseménykor ajándékozta azoknak, akiket ábrázolt. A község különbözik ily módon minden más magyar falutól, anélkül, hogy erőltetnie, akarnia kellene.

Erősödik kezdettől – amióta Glatz Oszkár rájuk talált – emberi méltóságát kifejező öntudata, nem befolyásolja semmi, sem a divat, sem az általános kopása mindenféle múlt századi értéknek. Nem nagyon érdekli – ha a nagyapjáról-anyjáról-viseletükről-szerepléseikről van szó – a paradigmaváltás, sem a világban, sem az itthoni majdnem-anarchiában, felfordulásban. Bujákon szinten minden időben illett is a márkás farmer mellé megcsinálni a lány teljes ruházatát, s az sem ritkaság, hogy a menyasszonyi habosfehér a szekrényben várja a jelenést. Volt olyan év, amikor a húsvéti körmenetben hét olyan bujái lányka lépdelt mai Margitként, akin akkor volt először a viselet.

Negyven esztendőn át Glatz Oszkár minden nyári és iskolai szabadidejét felhasználva Bujákon tartózkodott. Egészen haláláig, 1958-ig velük élt a Kossuth-díjas festő. Ecsetjével biztatta őket a zsellérsorsban – emberi méltóságukat kifejező viseletük dicséretével, emléke valósággal beégett a helyi köztudatba. Glatz és a hozzá hasonlók, ellentettjei voltak a mai beszármazottak jó részét jellemző, semmire nem tekintő városi idegenlégiósoknak, akik semmit

nem adnak önmagukból a falunak, amely valahogy mégis csak befogadta őket, s amit mégis magukkal hoznak: zajt, bömbölő hangszórókat, éjszakai tivornyákat, petárdás gyülekezeteket, s újabban a tojásdobálási verseny(!) (vad)nyugati szokását – nagy döbbenettel rekeszti ki önmagából, gyerekeiből. Ma szorongva néz az új lakóra a falusi ember, „ki tudja, mi lesz még” érzéssel. A beszármazott pedig nemhogy illeszkedni akarna (kivétel van azért), de mert semmit nem tud a vidék íratlan törvényeiről, szokásairól, erkölcséről – megbámulni való csodapókként jár-kelel a riadt helybeliek között.

Szabó Zoltán már nem mondhatja el a véleményét egy újabb szocioszövegben erről a világról, amelyből hiányzik ugyan a cifra nyomorúság, de semmit nem nyerünk a hiányával. Aligha téved az ember, ha eleve arra gondol, Szabó Zoltán is Glatz Oszkár pesti kiállításai nyomán választotta a cifrázott nyomor falujának Bujákot, vagyis pompázatos lehetett, a valóságról pedig kész véleménye volt az írónak. Más témáit a falukutatásban más-honnan vette: tárgykultúra, falusi harmónia – Hollókő, Dejtár, erkölcs, babona, hiedelemvilág ugyancsak más-más falu szolgált. Ezenközben Glatz volt az, aki a legérzékenyebb időszakban, a falut kutatni, menteni (tanyavilág, ridegpásztorság) akaró Győrffyhez termékeny éveiben ecsettel csatlakozott azzal a szándékkal, hogy mindezt bemutassa a nagyközönségnek, s figyelmét, jóakarátát felkeltse. Sok értetlenkedést felvállalt, s a pecsételést: lehetne nagy festő, de csak festészeti aprószent marad örökre.

Gyökéremberként élt Bujákon, évközben kényszeresen Pesten, ahol a főiskolán tanított. Halála után négy évtizeddel, nemrégiben mégis negyven olajképével és számos híres grafikájával tért vissza, unokája Glatz Henrik (Nagy Britannia) ajándékozta a falunak a gyűjteményt. Gyökereztető ember volt, amiként például Illyés Gyula jellemezte Győrffyt: a magyar nép tudósa, akiben a nép vált tudóssá. Győrffy és Glatz rokonszemléletűek voltak abban az értelemben is, hogy kimondva vagy „csak” festve hirdették: a parasztember tudását(!) 16 féle különböző tantárgyban lehetne úgy, ahogy tanítani.

EGY MODELL: SZÉP BÖSKE

Sáfrány Erzsébet igazi „fikciós” palóc mindent tudó, mindenben véleményt mondó ember – asszonyba oltva. Glatz egyik legtöbbet festett parasztlány modellje.

„Itt születtem Bujákon, buszonkettő, águsztus húsz. A szép név onnan eredt ránk, hogy a nagyapám és a nagyanyám egyformán árva gyerek vót, egyiknek sem vót se édesapja, se édesanyja. No, a nagyapám udvarót valakinek, valami Borának, valahogy

aztán nemkerütek mégse össze, elvitte nagyanyámat, akkor a másik jánynak az édesanyja azt mondta 'mutassátok meg hé, mellik az amelliket elvitte a Sáfrány Imre...' No, oszt memutatták neki, akkó meg azt mondta... 'Hát ez nem a Petré Mari, ez a szép Mari!' Így maradt ránk a név, végig egészen a családra..."

Glatz erről azt mondta (fennmaradt kézírata alapján), amikor 1930-ban, több mint húsz évvel Bujákra kerülése után, a Műcsarnokban kiállította képeit és sorra vette valamennyit, kit, mit ábrázolnak: „*Ez itt a Szép család, a szép csak ragadványnév. Alig van család anélkül... persze minden ilyen névnek megvan a története...*”

A festő Münchenben tanult, majd Párizs következett és a korszakos Nagybánya, onnan hirtelen elkerülve egy ideig a Balaton mellett dolgozott, de mert az erdélyi fenséges Izvorához (jellegzetesen szép, rezes hegy Nagybánya közelében) hasonló ihlető tájat keresett, bebarangolta a hazai vidékeket. Így került, szinten véletlenszerűen, a hegyen átgyalogolva, Ecseg felől érkezve a községbe. Aki már tapasztalta, milyen kép tárul az ember elé ezen a kaptatós földúton közeledve a községhez – megérti Glatz kirobbanó csodálatát. Méregzöldekkel övezett szép völgyben elnyúló falu, a végében a kiugró Kálvária hegy, rajta a fehérremeszelt, „várfallal”-szerűen körülvett fészület.

Az érkezés, rácsodálkozás élményét Szép Böske (második generációs modell, már az édesanyját is festette fiatalasszonyként) is ismerte, Glatz gyakran hozta szóba, nagyon erős hatással volt rá az első rátekintés, s persze, emlegette a Nagybányához kötődő festői világot. Mondogatta is modelljének, „*ha egyszer eljöhetnél velem az Izvorára, meglátnád, milyen isteni a naplement ott is...*” Másra is emlékezhetett volna. Fenn a Rozsály aljában, az izvorai vadászházban, a Feketevíz partján, medvelátogatta erdőszélen 27 képet festett. A nagybányai festők tárlatán a legjelentősebb sikert ő érte el, mindenki elé került, pedig ott, akkor ún. igazi nagy nevek voltak, Hollósy Simon például. Nem is érthető (megérné a kutatást), miért hagyta el hirtelen a társaságot, tény, hogy Buják kárpótolta. Onnantól, hogy 1908-ban rálelt – bujákivá változott, évente fél évet alkotva a nógrádi faluban.

Géczi Margit volt az első menyasszony és párja, Bódi Vencel az első vőlegény, akiket lefestett, s aztán persze nászajándékként nekik ajándékozta a képet. Szép Böske-t festette úgy is, hogy még karonülő, aztán meg már az anyja szoknyájába kapaszkodik... Így, egészen végig, a festő életében. Mindig mondogatta modelljeinek „*adjatok már tanácsot, hogy kezdjük...*” Kitétte a petrence szalmát az udvar közepére, ráültette a modelleket, a kis és nagyobbacska helybelieket, de valamit mindig kellett csinálniuk is, kismacskát, tyúkocskát, köcsögöt fogni, így valahogy. Szép Böske a petrence szalmára

azért is emlékezett sok év múlva, mert azon nagyon nehéz volt ülni a nagy melegben egész nap. Szerette a vidámságot, ha a modellek elfáradtak, rájuk szólt: *kancsapura*, ezen mindig nevettek. A festő fenn lakott a Tószögön, a falu egyik legeredetibb részében, amikor először odaérkezett, még minden ház zsúpfedelesként létezett.

„Szomszédom a bíró, akinél nagyszerűbb képviselőjét ennek a falunak el sem lehet képzelni. megjelenése, hangja, mozgása, józan esze, imponálni tudása, jellemének minden vonása erre a hivatásra predesztinálta. Elsősorban a Tószögön szedem a modelljeimet, vannak elegendő, nem kell messze mennem. Sok családban már a csecsemőkoruk óta festem a lányokat, fiúkat és a legtöbbjük máma is alkalmas...”

Sok minden elmondható Glatzra csak az nem, hogy nem volt szeme a rosszra, a nehéz sorsra, hogy csak az idillt vette észre. Az idillfestészet mögött a megőrzésre felszólító szándékot kellene megtalálni a mai értékelőnek, legalább már most, amikor újrafelfedezhető a hagyomány, a nép-nemzeti érték úgyszólván mindenben. A nehéz életre, a gyors öregedésre-tönkremenésre utal a fenti részlet utolsó megjegyzése.

ŐRT ÁLLTAK A FALUSIAK

Több száz bujáki képet festett. Mi az igazság? A cifra nyomor vagy a paraszti idillt megjelenítő kép? Egyik sem teljes egészében, vagy mindkettő, azzal a megszorítással, hogy a gúzsbakötött parasztember soha nem úgy élte meg sorsát, amint azt az urbánus szemmel figyelő kigondolta vagy láttatta. Persze úgy sem, amint az idill bemutatja, de Glatz nem idillt festett: az emberi méltóság kifejezője volt elsősorban. Amikor 1952-ben először akarták összeszedni valamennyi képét, amit Bujákról festett, a legteljesebb gondossággal végzett szervezőmunka ellenére is alig jött össze egy kiállításra való. Képein mindig egy népet szimbolizált, akinek oda kellene adni végre az őt megillető életet. Akik ilyen emberi, művészi értéket őriznek, igaz megbecsülést érdemelnek. Glatzban ezt érezhették meg a bujákiak, hogy ugyanis velük, értük van jelen.

Kezdetben Pappenheim-birtokként bérbevett helyiségben dolgozott, saját műterme soha nem volt a negyven év alatt Bujákon.

„Nem szeretem a pompás műtermet... Az én valódi műtermem a falusi szoba, ahol aztán igazán semmire sem kell ügyelnem, a földespadló mindent elbír. Engem csak a tanári állás kényszerít Pestre, ha szabad lennék, csak falun dolgoznék, számomra a város idegen, szinte gyűlölöm és nagy teher nékem ez a lekötöttség.

...Bejártam az országot, boldog ifjúságom éveiben a Dunántúl egy részét, majd a Mátra környékét, és erre a falura esett a választásom, nem bántam meg. A község, amikor idejöttem, viselete teljes szépségében pompázott, rövid elálló szoknyák, selyem pruszlik, általvető, a cifra selyemkendők, a lányok hajfonatában színes pántlikák, a férfiak mind magyar ruhában... Máma már erősen megromlott. Egyrészt a nyomor, másrészt az úrmajmolás. A rettenetes sipkák és pantallók... egy csomó drágább női ruhadarab már nem is kapható, az anyag rosszabb, a színek durvábbak, züllik, megy minden lefele... Így a női nemre vagyok utalva, az asszonyok viselete még szebb, mint a lányoké... Rendesen szép az alakjuk, ruganyos a járásuk és akárhányszor kérdezik is tőlem a képeik előtt, hogy csakugyan falusi nők ezek...?

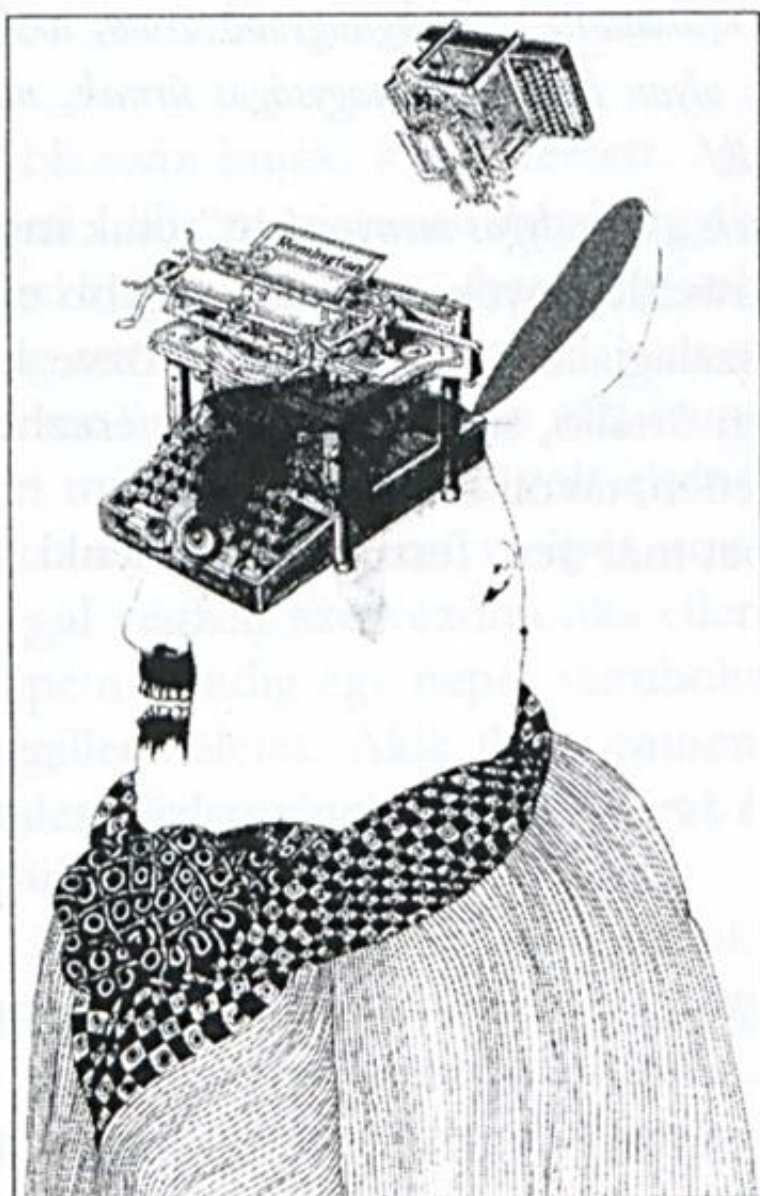
Az öreg Mihá' János háza a legtökéletesebb műterem a faluban... eldolgozgatok hét-nyolc órát együltömben, egy kis déli villásreggelivel megszakítva. Két éve még együtt volt az egész család, amikor az apó, az öreg Mihá' még élt... Föstöttem a nagycsaládnak majd' minden tagját, alaposan ismertem őket, úgy megszoktak, hogy zavartalan folyt körülöttem az élet és beszélgettek, mintha ott sem volnék. Bizony kár, hogy nem vagyok regényíró. Az öreg Mihát különösen szerettem, ő a múltnak embere volt, nem kért a gépből, de a fia, Vilmos sem. Ő a keze munkáját élvezte... Egyszer azt válaszoltam neki az itt állandóan hangoztatott megjegyzésére 'sok türelem kell ám az ilyen munkához...' nekem ehhez nem türelem kell, mert számomra ez a legnagyobb öröm, akkor elgondolkodva így szólt, – 'el tudom képzelni, olyan lehet ez a nagyságos úrnak, mint amikor én szép napsütésnél az eke mögött járok.'

Sírjához elkísérte a falu. „Képeiről leléptek a mosolygós menyecskék”, csak most nem mosolyogtak. Ott voltak az erős parasztleányok, még az öregebb emberek is, ködmönjükről levették színes szalagjaikat és feketébe öltözve komolyan búcsúzkodtak. A februári szélben őrtálló, síró falusiak úgy érezhették, közülük ment el valaki arra az ismeretlen, távoli selyemrétre.

A leghitelesebb, legmegrendítőbb képet már nem festhette meg senki.

Terttu Lenstrom: Akt
(Finnország)
akvarell, 2002.

Bogna Otto-Wegrzyn alkotása
(Lengyelország)
computer grafika, 2002.